

**Instytucja małżeństwa
w prawie japońskim.
Problematyka zawarcia
i ustania związku
małżeńskiego**

Przejdź do produktu na **ksiegarnia.beck.pl**

Wprowadzenie

§ 1. Faktyczne uwarunkowania funkcjonowania japońskiego systemu prawnego

Japonia (jap. *Nippon*)¹, kraj wyspiarski w Azji Wschodniej, jest archipelagiem obejmującym 6 852 wyspy, chociaż cztery największe z nich – Honsiu, Hokkaido, Kiusiu i Shikoku – zamieszkuje 97% jej populacji². Liczba ludności tego kraju w połowie 2022 r. wynosiła ponad 125 mln osób³, dzięki czemu Japonia jest jednym z najgęściej zaludnionych państw świata⁴.

Najbardziej znana opinia nt. Kraju Wschodzącego Słońca została napisana przez irlandzkiego pisarza i poetę *Oscara Wilde’a* (1854–1900 r.) w eseju „The Decay of Lying”, otwierającym zbiór tekstów *Intentions* z 1889 r.⁵ W przywołanym eseju *O. Wilde* w dialogu prowadzonym pomiędzy postaciami literackimi o imionach *Cyril* oraz *Vivian*, rozgrywającym się w bibliotece

¹ Nazwa Japonia w źródłach europejskich pojawiła się dzięki pracom napisanym przez podróżnika *Marco Polo*, który zapisał wymowę mandaryńskiego określenia Japonii w kilku wersjach: *Cipangu*, *Chipangu*, *Jipangu*, *Zipangu*, *Cipingu*, *Cipangri*, *Cipango* albo *Zumpango*. *Rotem Kowner* napisał, że w ciągu siedmiu stuleci kilku historyków omawiało etymologię tej nazwy. Większość zniekształceń chińskich odczytów czy też południowych dialektów zmieniało znaczenie nazwy tego kraju z „krajina pochodzenia słońca” na „krajina wschodzącego słońca”. Tym sposobem w Chinach Japonia pojawiała się pod nazwą *Zeppen*, zaś w Malezji jako *Jepang* lub *Japang*. Zob. *R. Kowner*, *From White to Yellow*, s. 35 i n., s. 50 i n.; *N. Brooks*, *The Story of Marco Polo*, s. 214 i n.

² <http://worldpopulationreview.com/countries/japan-population/>, dostęp: 3.2.2019 r.

³ <https://www.populationof.net/pl/japan/>, dostęp: 10.5.2022 r.; *H. Faruqee*, *M. Mühleisen*, *Population Aging in Japan*, s. 4 i n., s. 185 i n.

⁴ W momencie pisania tej publikacji populacja Japonii wynosiła 126 757 087 osób na dzień 7.10.2019 r. zgodnie z opracowaniem *Worldometers ONZ* (<https://www.worldometers.info/world-population/japan-population/>, dostęp: 10.10.2019 r.). Z kolei na dzień uaktualniania tej informacji liczba ta wynosi 125 758 647, populacja na dzień 12.5.2022 r. (zob. <https://www.populationof.net/pl/japan/>, dostęp: 12.5.2022 r.).

⁵ *E. McAdams*, *Dissertation*, s. 1–3, 20; *S. Kościelniak*, *Oscar Wilde*, *Vincent Van Gogh* oraz *Stanisław Wyspiański o Japonii*, <http://japonia-online.pl/article/698>, dostęp: 10.10.2019 r.; por. *Y. Hirata*, *Oscar Wilde and Honma Hisao*, s. 241.

w Nottinghamshire, napisał: „Tak naprawdę cała ta Japonia jest czystym pomysłem. Nie ma ani takiego kraju, ani takich ludzi”⁶.

Wiek później trafnej dekonstrukcji odbioru istniejących wśród Europejczyków stereotypów wokół Japonii dokonał architekt *Maciej Skaza*, który w bardzo obrazowy sposób opisał ten kraj z perspektywy przybysza następującymi słowami: „Tokio jest tak odległe, iż wydawać by się mogło – miejscem niemalże z innej planety. Trudno pozbyć się tego wrażenia myśląc o mieście, gdzie stykamy się z inną rasą, kulturą, wierzeniami, klimatem, językiem i alfabetem. (...) Chińczycy, nazywając Japonię «rajem wschodzącego słońca» uważali, że dalej nie ma już nic. I nie zmieni tego nastawienia śledzenie twórczości Haruki Murakamiego, wsłuchiwanie się w dźwięki muzyki wykonywanej przez Takashi Yamamoto czy Shōhei Sekimoto, wizyty w barach sushi, czy wspomnienia kadrów z Szoguna, czy Mapy dźwięków Tokio. W miejscu, gdzie obowiązuje ruch lewostronny, system gsm jest inny niż nasz, a w tłumie przemieszczającym się na skrzyżowaniu przy stacji metra Shibuja (w każdym kierunku, także po przekątnej) nie ujrysz drugiej białej twarzy – każdy może się poczuć wyobcowany, jak bohater filmu «Między słowami»”⁷.

Elisa Bertolini napisała, że Japonia jest krajem o wieloletniej tradycji, którego monarchia jest uważana za prawie wieczną, nieprzerwaną od 660 r. p.n.e.⁸ Ta najstarsza dziedziczna monarchia na świecie liczy ponad 2700 lat, podczas gdy brytyjska niecałe 1300⁹.

Zgodnie z wprowadzoną w życie 3.5.1947 r. demokratyczną Konstytucją¹⁰ (jap. *Nihon-koku Kenpō*) Japonia jest monarchią konstytucyjną z dwuizbowym parlamentem¹¹, w której głową państwa jest Cesarz, będący symbolem jej jedności¹². Artykuł 98 Konst. *Shōwa* stanowi, że jest ona najwyższym prawem na-

⁶ O. Wilde, *Intentions*, s. 47; O. Wilde, *Sztuka i życie*, s. 73; A. Watanuki, *Japoński Codziennik*, s. 73; M.K. *Citko*, *Kraj Kwitnącej Wiśni*, s. 49.

⁷ Cyt. za: M. Skaza, *Między Budynkami*, s. 126.

⁸ Profesor Wydziału Prawa na włoskim Uniwersytecie Bocconi. Zob. E. Bertolini, *Western and Japanese Constitutional Thought*, s. 641 i n.

⁹ M. Walsh, *Why has Japan's shrinking Imperial Family lost another princess?*, <https://www.abc.net.au/news/2018-11-02/why-japanese-princesses-leave-the-royal-family-after-marriage/10446452>, dostęp: 23.9.2019 r.; J. Ollhoff, *Japanese Mythology*, s. 20 i n.; J. Roberts, *Japanese Mythology*, s. 62 i n.; A. Kozyra, *Mitologia japońska*, s. 69.

¹⁰ Konst. *Shōwa* – ustawa została uchwalona w 1946 r., zaś weszła w życie w 1947 r. Zob. Konstytucja Japonii z 1946 r. (tł. T. Suzuki), *passim*; Konstytucja Japonii (tł. T. Suzuki, P. Winczorek), *passim*.

¹¹ T. Olejniczak, *Doświadczenia administracji w Japonii*, s. 93; por. L.W. Beer, *Law and Liberty*, s. 68.

¹² S.H. Bong, *Japan*, s. 260 i n.

rodu i żadna ustawa, rozporządzenie, reskrypt cesarski ani inne akty normatywne sprzeczne z nią w całości lub części nie mają mocy prawnej¹³.

Źródłem prawa w Japonii jest prawo stanowione¹⁴. Konst. *Shōwa* wchodzi w skład *Roppō Zensho*¹⁵, czyli zbioru sześciu kodeksów tworzących fundament prawny państwa¹⁶. Oprócz konstytucji zalicza się do nich kodeks cywilny – *Minpō*, kodeks karny – *Keihō*, kodeks handlowy – *Shōhō* oraz kodeksy postępowania cywilnego – *Minji-soshō-hō* i postępowania karnego – *Keiji-soshō-hō*¹⁷.

Regulacja instytucji małżeństwa jest jednym z najważniejszych zagadnień prawa we wszystkich systemach prawnych. Ponad 2 tys. lat temu *Arystoteles* w „*Polityce*” wskazywał, że ustalenie wieku prawnego małżeństwa było pierwszą troską przestannego prawodawcy i kwestia ta nie jest mniej ważna dzisiaj. *Lynn D. Wardle* napisał, że bez względu na to, jak wyrafinowany lub prymitywny jest krajowy system prawny, wydaje się, że unormowanie małżeństwa jest tematem, który zawsze przykuwa uwagę prawodawców¹⁸.

Biorąc pod uwagę powyższe, aby omówić w monografii instytucję małżeństwa w Japonii, należy dokonać analizy jej prawodawstwa w zakresie dookreślonym tematem niniejszej pracy, czyli pod kątem zawarcia i ustania małżeństwa na kanwie zmian prawnych, jakie zaszły od zarania dziejów do obecnych czasów w Japonii. Tylko taka analiza prawodawstwa pozwoli spojrzeć na tę instytucję w tym kontekście prawnym w najpełniejszym możliwym zakresie, a także umożliwi autorce pracy realizację założonych celów oraz weryfikację postawionych tez badawczych.

¹³ Konstytucja Japonii z 1946 r. (tł. *T. Suzuki*), s. 91; *M. Dean*, Japanese legal system, s. 131.

¹⁴ *M. Otani*, *M. Kittaka*, Family law in Japan: overview 2017, [https://uk.practicallaw.thomson-reuters.com/w-009-5907?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1#co_pageContainer](https://uk.practicallaw.thomson-reuters.com/w-009-5907?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&comp=pluk&bhcp=1#co_pageContainer), dostęp: 25.9.2019 r.

¹⁵ Określenie to przypisuje się również do opisanego sześciu głównych dziedzin prawa japońskiego. Zob. *X. Yang*, Community Corrections Programs in China, s. 68 i n.

¹⁶ *B. Krobka*, Współczesne znaczenie Kodeksu Goseibai Shikimoku, s. 27; por. *C. Stevens*, Japanese Law and The Japanese Legal System, *passim*; *M. Chiba*, Other Phases of Legal Pluralism in the Contemporary World, s. 228 i n.; *S. Takeuchi*, Business and the law, s. 98 i n.; *H. Glenn*, Legal Traditions of the World, s. 346.

¹⁷ *J. Southgate*, Materials for the Study of Japanese Law, <http://www.columbia.edu/~hds2/BIB95/ch22.htm>, dostęp: 3.2.2019 r.; https://www.ron.gr.jp/law/law/Minpo_si.htm, dostęp: 3.2.2019 r.; *M. Dean*, Japanese legal system, s. 131.

¹⁸ *L. Wardle*, International Marriage and Divorce Regulation, s. 500 i n.

§ 2. Cel publikacji i tezy badawcze

Zakres monografii obejmuje dziedzinę naukową, jaką jest prawo. Tematyka monografii dotyczy prawa japońskiego i oscyluje wokół prawa rodzinnego, które jest w prawie japońskim częścią prawa cywilnego – *Minpō*¹⁹.

Podkreślić należy, iż zakres temporalny publikacji rozpoczyna się od VII w. i kończy na współczesnych regulacjach i ich nowelizacjach prawnych obowiązujących do 2021 r.²⁰ W ten sposób obszar ten obejmuje pierwsze kroniki dworskie, które opisują zawarcie oraz ustanie małżeństwa w czasach antycznych, a następnie ewoluujące prawodawstwo traktujące o instytucji małżeństwa na przestrzeni wieków.

Głównym celem publikacji jest przedstawienie problematyki zawarcia i ustania małżeństwa w Japonii poprzez przywołanie treści aktów prawnych regulujących tę instytucję na przestrzeni wieków, ale jednocześnie dowiedzenie, że ich charakter prawny był i jest dyskryminujący wobec kobiet.

Abby powyższy cel zrealizować w niniejszej monografii, należało prześledzić nie tylko przepisy prawne dotyczące ewolucji instytucji małżeństwa w Japonii, ale jednocześnie przeanalizować nieodłączny element prawa japońskiego, jakim jest towarzyszący temu zagadnieniu kontekst społeczny, kulturowy oraz

¹⁹ W tym miejscu warto zwrócić uwagę na występującą i powielaną w literaturze przedmiotu literówkę w terminie japońskim określającym kodeks cywilny – zamiast *Minpō* zapisywany jako *Mimpō* (przykładowo anglojęzyczna Encyclopædia Britannica z 2018 r. oraz M. Piegzik, Zdolność prawna, s. 37 i n.). W niniejszej pracy używany będzie poprawny termin za przykładem Tuttle Japanese Business Dictionary (B. Lafayette De Mente, Tuttle Japanese Business Dictionary, *passim*) oraz dr Yuki Horie – tłumaczki tekstów prawnych i naukowych z języka japońskiego na język polski oraz wykładowcy z Zakładu Legilingwistyki i Języków Specjalistycznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (zob. m.in. omówienia problematyki przekładu terminu „prawo cywilne” i „minken” – Y. Horie, Wpływ Kodeksu Napoleona, *passim* oraz Y. Horie, Ekwivalencja polskich i japońskich terminów prawnych w prawie cywilnym, s. 74 i n.). Zob. S. Wróka, Japan's Civil Code Reform Plan, <http://www.law.kyushu-u.ac.jp/programs/english/kulrb/stefan2.pdf>, dostęp: 3.10.2019 r.; H. Baum, Comparison of Law, s. 72 i n.; W. Visser t'Hooft, Japanese Contract, s. 22; Tłumaczenie terminu pojawia się również w publikacjach: T. Uchida, Minpō kaisei, *passim* oraz B. Stark, J. Heaton, Routledge Handbook, *passim*; C. Burke, An Equitable Framework for Humanitarian Intervention, s. 186.

²⁰ Przełom lat 2019–2020, jako data zamykająca ramy czasowe poruszanej w książce problematyki, jest w tym przypadku datą przemyślaną, gdyż w 2019 r. na tronie cesarskim w Japonii zaszła zmiana osobowa oraz wprowadzenie nowej ery historycznej w dziejach Japonii. Warto podkreślić, że w momencie pisania tych słów dokładnie w dniu 10.11.2019 r. w stolicy Japonii Tokio odbywały się uroczystości związane z intronizacją Cesarza Naruhito. Naruhito objął obowiązki po ojcu 1.5.2019 r., a 22.10.2019 r. oficjalnie ogłoszono jego wstąpienie na tron. Zob. Emperor Naruhito, <https://mainichi.jp/english/articles/20191110/p2g/00m/0na/027000c>, dostęp: 10.11.2019 r.

polityczny, który jest niezbędny do weryfikacji tez badawczych postawionych w tej pracy.

Biorąc pod uwagę powyższe, niezbędnym jest analiza tego, jaki wpływ na rzeczywistość prawodawczą w Japonii, w zakresie głównie instytucji małżeństwa, ale również na wypływającą z charakteru tej instytucji zasadę równości płci oraz praw kobiet, miały obce uregulowania prawne – ich recepcja oraz wdrażanie w Japonii. Dotyczy to rozwiązań prawnych zapożyczonych najpierw z Chin, a następnie od mocarstw zachodnich w XIX w. oraz po II wojnie światowej, i tego, w jaki sposób poprzez ich wdrożenie w japoński porządek prawny przejawia się nierówność płci na przykładzie instytucji małżeństwa zarówno w dawnym, jak i współczesnym prawie Japonii.

Tworzone na przestrzeni wieków prawodawstwo japońskie na przykładzie instytucji małżeństwa upoważnia do postawienia tezy: prawo japońskie na przestrzeni dziejów dyskryminowało kobiety.

Jednak aby główna teza została dowiedziona, podjęto próbę zweryfikowania siedmiu szczegółowych tez, które sformułowano następująco:

- 1) Recypowane z Chin prawodawstwo utrzymywało podrzędną rolę kobiety jako matki i żony w przyjętym w Japonii patriarchalnym typie rodziny przesiąkniętej duchem konfucjanizmu. W związku z tym istnieje związek między konfucjańskimi wartościami rodzinnymi a japońską postawą prawodawcy wobec małżeństwa i rodziny.
- 2) Prawo tworzone w okresie panowania szogunatu (jap. *bakufu*) potwierdzało akceptowaną kulturowo i społecznie nierówność płci w japońskim małżeństwie.
- 3) Przyjęte przez recepcję zachodniego prawodawstwa rozwiązania prawne w XIX i XX w. wprowadziły w Japonii zasadę równości płci. Te rozwiązania prawne mają jednak nie realny, ale pozorny charakter.
- 4) Orzecznictwo SNJ ukazuje istniejącą w małżeństwie nierówność płci oraz dyskryminującą postawę prawodawcy wobec kobiet.
- 5) Głęboko zakorzenione role płciowe wciąż są praktykowane w nowoczesnej Japonii. Ich zmiana blokowana jest przez konserwatywne państwo oraz społeczeństwo i objawia się dyskryminacją prawną i społeczną kobiet w sferze prywatnej (małżeństwo) oraz zawodowej (utrata kariery na rzecz założenia rodziny).

- 6) Wyłączenie z dziedziczenia tronu kobiet z rodziny cesarskiej po zawarciu małżeństwa jest przejawem dyskryminacji wobec kobiet.
- 7) W społeczeństwie japońskim pojawiły się nowe zjawiska mające związek z usankcjonowanymi przez tradycję poglądami społeczeństwa i państwa na małżeństwo we współczesnej Japonii.

Niniejsza publikacja jest próbą zmierzenia się z tymi tezami, a jej konstrukcja została podporządkowana przyjętym celom badawczym i składa się z trzech rozdziałów podzielonych wg kryterium merytorycznego.

§ 3. Metody badawcze oraz charakterystyka materiałów źródłowych

Z uwagi na charakter analiz podjętych w monografii jako główną przyjęto metodę dogmatycznoprawną, która polega przede wszystkim na analizie obowiązujących rozwiązań normatywnych oraz literatury przedmiotu. Wykorzystywana metoda została poszerzona o poglądy wyrażane przez przedstawicieli doktryny: prawa cywilnego, konstytucyjnego oraz karnego. Niezbędne jest również posłużenie się metodami: historyczno-prawną, komparatystyczną oraz statystyczną, które pozwolą na ukazanie ewolucji prawodawstwa japońskiego w kwestii instytucji małżeństwa oraz jego problemów społecznych, politycznych i kulturowych. W ocenie autorki pozwoli to wykazać związek przedstawionego w monografii problemu z innymi opracowaniami naukowymi (analiza źródeł literaturowych). Metody komparatystycznej użyto jedynie w odniesieniu do zapożyczeń prawodawczych w prawie japońskim w zakresie prawa rodzinnego, jakie miały miejsce w okresie XIX- i XX-wiecznych reform prawa w Japonii, a także w kilku przypadkach bezpośrednio wskazanych w treści pracy (m.in. kwestia różnic pomiędzy sądownictwem polskim a japońskim, rolą podpisu w Polsce a w Japonii). Metoda ta pełni jedynie rolę pomocniczą i marginalną.

Podstawą źródłową pracy będą w pierwszej kolejności akty prawne konstytuujące instytucję małżeństwa w prawie japońskim, a także historyczne kroniki, dokumenty oraz piśmiennictwo w tym zakresie. W monografii przeanalizowano wpływ na prawo japońskie najpierw chińskich, a potem zachodnich ustawodawstw w ramach recepcji tych praw na grunt japoński. Zbadano również obecny kształt prawno-społeczny omawianej w monografii japońskiej instytucji małżeństwa. Jednocześnie prześledzono orzecznictwo SNJ, które wska-

zuje na realizację i koegzystencję w tworzonym ustawodawstwie zasady równości płci, poprzez przede wszystkim interpretację art. 14 i 24 Konst. *Shōwa*. Źródłem informacji wykorzystanym w pracy są poza powyższym opinie oraz dokumenty odnoszące się do zagadnień mieszczących się w temacie monografii oraz celów badawczych.

Pragnę w tym miejscu wskazać na niezrozumiałą lukę w literaturze polskiej w dziedzinie opracowań prawnych dotyczących prawa japońskiego. Taką samą uwagę czyni znany karnista *J. Izydorczyk*. We wstępie do publikacji z 2008 r. napisał, że należy zauważyć, iż liczba opracowań dotyczących prawa japońskiego w Polsce jest znikoma i może dlatego tematyka ta jest mało znana w Polsce²¹. Z kolei *M. Piegzik* podniósł, że w Polsce większym zainteresowaniem cieszą się publikacje poświęcone religii, kulturze oraz sztuce japońskiej²².

Scott E. Harrison z Harvard Law School stworzył przewodnik dla studentów prawa celem ułatwienia im znajdowania treści aktów prawnych prawa japońskiego. Jego zdaniem naukowcy oraz studenci nauk humanistycznych i społecznych, potrzebujący skonfrontować stany prawne w celach komparatystycznych z japońskimi źródłami prawnymi, napotykają na niemożność spowodowaną niedostępnością niezbędnych im zasobów i informacji w przedstawionym zakresie. *Harrison* ponadto zauważył, że podstawowym problemem w tych przypadkach jest brak odpowiednich zbiorów bibliotecznych w dziedzinie prawa japońskiego, dostępnych w bibliotekach akademickich²³.

W polskich zasobach bibliotecznych jest niewiele takich prac. Wśród nielicznych cennych publikacji w zakresie japońskiego prawa rodzinnego znajdują się prace *Y. Horie* z Wydziału Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, która jest autorką prac prawniczych i ekonomicznych dotyczących przekładu prawniczego i specjalistycznego polsko-japońskiego i japońsko-polskiego oraz jest wykładowcą języka japońskiego²⁴.

Warto jeszcze wspomnieć o publikacjach profesora *T. Suzuki* – prawnika, który jest emerytowanym profesorem na Uniwersytetach w miastach Tokai i Kanagawa, a obecnie wizytującym wykładowcą Uniwersytetu Warszaw-

²¹ *J. Izydorczyk*, Hanzai znaczy przestępstwo, s. 9.

²² *M. Piegzik*, U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militarizmu, s. 28; *M. Lisiecki*, Kokutai i Nihonjinron, s. 163 i n.

²³ *S.E. Harrison*, Finding the Law in Japanese, s. 8 i n.

²⁴ *Y. Horie*, Publikacje w czasopiśmie naukowych wydawanych przez Instytut Językoznawstwa na Wydziale Neofilologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zob. m.in. *Y. Horie*, Ekwiwalencja polskich i japońskich terminów prawnych w prawie cywilnym, *passim*.

skiego. *Suzuki* jest autorem przekładu Konst. *Shōwa* z oryginału na język polski, wydanej w 2014 r. przez Wydawnictwo Sejmowe²⁵, oraz współautorem publikacji „Prawo japońskie” z 2008 r.²⁶, która jako jedyna na polskim rynku dotyczy prawa japońskiego (w szczególności porusza zarys i problematykę prawa konstytucyjnego, prawa wyborczego, prawa cywilnego, prawa handlowego, prawa pracy, prawa rodzinnego, prawa karnego, prawa własności przemysłowej i intelektualnej). Wszystkie wymienione powyżej publikacje były cennym źródłem informacji.

W pracach polskich badaczy dotyczących *stricto* prawodawstwa japońskiego poruszana jest głównie problematyka prawa konstytucyjnego (*K. Karolczak, A. Kość, E. Pałasz-Rutkowska*)²⁷, międzynarodowego (wspomniany *T. Suzuki*)²⁸, karnego (bezcenne prace *J. Izydorczyka*)²⁹ oraz administracyjnego (*L. Leszczyński*)³⁰. Powyższe publikacje bardzo często pisane są raczej z perspektywy historycznej aniżeli z pozycji aktualnego stanu prawnego obowiązującego w Japonii. Pozostała literatura pióra polskich badaczy dotyczy kwestii kulturowych, społecznych, historycznych bądź religijnych (*J. Tubielewicz, W. Kotański, A. Kuczyński, B. Piłsudski*)³¹.

Prawdopodobnie w ten sposób polski czytelnik nie poszerzy wiedzy nt. aktualnego stanu prawa japońskiego. Przedstawiony problem wydaje się być istotnym zaniedbaniem ze strony naukowców, w tym prawników, zajmujących

²⁵ Konstytucja Japonii (tł. *T. Suzuki, P. Winczorek*).

²⁶ *T. Suzuki, T. Karaś, Prawo japońskie, passim*.

²⁷ *K. Karolczak, System konstytucyjny Japonii, passim; K. Karolczak, Japońska demokracja, passim; A. Kość, Filozoficzne podstawy, passim; A. Kość, Państwo a religia, passim; E. Pałasz-Rutkowska, A. Romer, Historia stosunków polsko-japońskich, t. I, 2009, passim; E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, Japonia, passim; E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, Kalendarium kontaktów polsko-japońskich, passim; E. Pałasz-Rutkowska, A. Romer, Historia stosunków polsko-japońskich, t. I, 2019, passim; E. Pałasz-Rutkowska, Historia stosunków polsko-japońskich, t. II, 2019, passim; E. Pałasz-Rutkowska, Cesarz Meiji, passim*.

²⁸ *T. Suzuki, T. Karaś, Prawo japońskie, passim*.

²⁹ *J. Izydorczyk, Hanzai znaczy przestępstwo, passim; J. Izydorczyk, Kulturowe uwarunkowania, passim; J. Izydorczyk, Japoński kodeks karny, passim; J. Izydorczyk, Policja w Japonii, passim; J. Izydorczyk, Japoński kodeks postępowania karnego, passim*.

³⁰ *L. Leszczyński, Recepcja prawa z okresu Meiji, passim; L. Leszczyński, Japońskie recepcje prawa, passim; L. Leszczyński, O japońskim porządku prawnym, s. 207*.

³¹ *J. Tubielewicz, Japonia zmienna czy niezmienna?, passim; J. Tubielewicz, Historia Japonii, passim; J. Tubielewicz, Mitologia Japonii, 1984, 1986; W. Kotański, Kojiki, passim; W. Kotański, W kręgu shintoizmu, t. 1, passim; W. Kotański, W kręgu shintoizmu, t. 2, passim; A.F. Majewicz, Dzieje i wierzenia Ajnów, passim; A. Kuczyński, Bronisław Piłsudski, passim; A. Kuczyński, Bronisława Piłsudskiego droga do etnografii, passim; B. Piłsudski, Projekt zasad zarządzania Ajnami, passim*.

się analizą historii państwa i prawa. Te wątpliwości stały się jednym z impulsów do napisania niniejszej publikacji³².

Polska literatura przedmiotu, dotycząca głównie aspektów historycznych i kulturowych przeobrażania się Japonii na przestrzeni wieków, stała się źródłem weryfikacji informacji zawartych w pierwszym rozdziale książki, a także w analizie historycznej rozwoju prawodawstwa japońskiego.

W dalszej kolejności wiedzę pozyskano głównie z prac anglojęzycznych. Nieocenionym źródłem informacji dla stworzenia monografii było kilka zagranicznych projektów naukowych, które udostępniały w zasobach internetowych najlepsze opracowania dotyczące tematyki niniejszej pracy.

Po pierwsze, strona internetowa *Forgottenbooks.com* zawierająca w swoich zasobach XIX-wieczne źródła dotyczące pierwszych projektów kodeksu cywilnego autorstwa osób, które przy nich pracowały (*L. Lönholm*³³, *N. Hozumi*³⁴). Tu warto wspomnieć o jedynym polskim źródle w tym zakresie, opublikowanym w 1905 r., dotyczącym japońskiego kodeksu cywilnego *Meiji*, autorstwa *S. Posnera*³⁵.

Z uwagi na niewielką w literaturze polskiej liczbę opracowań korespondujących z tematyką niniejszej publikacji autorka nie mogła korzystać z rodzimych źródeł doktrynalnych. Jeśli chodzi o prace anglojęzyczne, zarówno te autorów piszących po angielsku, jak i wielu tłumaczeń prawniczych prac japońskich, otworzyły one drzwi do znacznej liczby źródeł, które należało bardzo szczegółowo przeanalizować. Autorka postawiła sobie za główny cel dotarcie do źródeł prawnych w oryginale oraz tych oficjalnie tłumaczonych przez japońskie MS (*elaws.e-gov.go.jp*, *kanpou.npb.go.jp*, *japan.kantei.go.jp*, *japanese-lawtranslation.go.jp*). W związku z tym, po odnalezieniu bogatego zasobu literatury zagranicznej, który w zarysie lub w określonym kontekście poruszał dany fragment problematyki monografii, autorka podjęła się koniecznej selekcji tego materiału badawczego, głównie odwołując się do oryginałów prac, a nie ich cytowań, celem weryfikacji zawartych w nich danych.

Kolejnym nieocenionym zasobem był *Projekt tłumaczeń Ritsuryō*, czyli grupa badawcza pracująca pod auspicjami Projektu Premodernistycznych Studiów Japońskich na Wydziale Historii Uniwersytetu Południowej Kalifornii

³² B. Jelonek, XIX-wieczne procesy, *passim*.

³³ Profesor Uniwersytetu Cesarskiego, obecnie Tokijskiego. Zob. *L. Lönholm*, The Civil Code, *passim*; *L. Lönholm*, The New Japanese Civil Code, *passim*; *J. Harington Gubbins*, The Civil Code of Japan, *passim*.

³⁴ *N. Hozumi*, The New Japanese Civil Code, *passim*.

³⁵ *S. Posner*, Japonia, *passim*.

w Los Angeles. Grupa ta miała na celu zebranie i opublikowanie na swojej stronie angielskich tłumaczeń kodeksu administracyjno-cywilnego – *Yōrō Ritsuryō* (uscppjs.org).

Następną pozycją bibliograficzną była strona internetowa japońskiej Narodowej Biblioteki Parlamentarnej³⁶, na której omówione zostały wpływy francuskie w szkicach pierwszej kodyfikacji *Minpō* oraz notatki dotyczące tworzenia się nowej japońskiej konstytucji, w tym projekty prac, które zostały przywołane w rozdziale II. Projekt japońskiej Biblioteki Parlamentarnej zatytułowany „Narodziny japońskiej Konstytucji” przedstawia najważniejsze wydarzenia i ważne dokumenty związane z opracowaniem oraz uchwaleniem Konst. *Shōwa*³⁷. Istotnym źródłem przywoływanym w publikacji były rozstrzygnięcia wydane przez SNJ w Tokio (courts.go.jp).

Nieocenionym zasobem wiedzy były także dwie nieopublikowane prace licencjackie z Katedry Orientalistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika napisane w Zakładzie Japonistyki, które zostały udostępnione dzięki uprzejmości dr. A. Bednarczyka. Analizie poddano również liczne dysertacje zagranicznych autorów, zamieszczone na stronach uniwersytetów lub bibliotek międzynarodowych.

W związku z powyższym literatura przedmiotu niniejszej pracy składa się głównie z prac anglojęzycznych. Wszystkie informacje z publikacji anglojęzycznych, jakie przywołano w niniejszej książce, są autorskim tłumaczeniem. W tym miejscu warto poczynić uwagę, że do zapisu wyrazów japońskich w publikacji zastosowano międzynarodową transkrypcję *J.C. Hepburna*.

§ 4. Struktura publikacji

Przedmiotem publikacji jest analiza historyczno-prawna ewolucji instytucji małżeństwa w Japonii na przestrzeni japońskich er historycznych (jap. *nengō*³⁸), omówienie ustawodawstwa dotyczącego zawarcia i ustania małżeństwa w prawie japońskim poprzez analizę przeszłego i aktualnego prawodawstwa oraz analiza wydanego w ramach problematyki prawnej małżeństwa oraz

³⁶ Japońska nazwa: *Kokuritsu Kokkai Toshokan*. Zob. www.ndl.go.jp, dostęp: 3.8.2020 r.

³⁷ Materiały dostępne pod adresem: <https://www.ndl.go.jp/constitution/e/>, dostęp: 3.8.2020 r.

³⁸ Wywodzący się z Chin system rachuby lat. Przyjęty i zmodyfikowany w Japonii w 645 r. Jest to tradycyjny sposób datowania i periodyzacji historii Japonii. Zob. *J.H. Longford, The Evolution of New Japan*, 2012, s. 1; *W.G. Beasley, Japanese Experience*, s. 270; *W.E. Deal, Handbook to Life*, s. 355.

w przedmiocie równości płci orzecznictwa SNJ. Ponadto analizie poddane zostaną kwestie społeczno-kulturowe oraz badania statystyczne wskazujące na trendy towarzyszące zmianom prawno-społecznym dotyczącym małżeństwa w Japonii na przestrzeni wieków. W taki sposób uporządkowano poszczególne rozdziały monografii.

Jacek Izydorczyk w swoich publikacjach w przedmiocie prawa japońskiego wyróżnił następujące *nengō* w Japonii: okres *Jōmon*³⁹, okres *Yayoi*⁴⁰, okres *Kofun*⁴¹, okres *Yamato*⁴², okres *Nara*⁴³, okres *Heian*⁴⁴, okres *Kamakura*⁴⁵, okres *Muromachi*⁴⁶, okres *Azuchi-Momoyama*⁴⁷, okres *Tokugawa*⁴⁸ oraz okres *Meiji*⁴⁹. Kolejno wyróżnił następujący po nich okres *Taishō*, który nastąpił, gdy na tronie zasiadł *Yoshihito* po śmierci cesarza *Mutsuhito*⁵⁰. W tym czasie Japonia była silnym państwem kapitalistycznym, które rządzone było „przez partie polityczne, biurokrację (jap. *monbatsu*), kręgi wielkiej finansjery (jap. *Zaibatsu*) oraz wojskowe kliki (jap. *Gunbatsu*)”⁵¹.

Dalej *T. Ito* oraz *T. Hoshi* wyróżnili następujący po okresie *Taishō* okres *Shōwa*⁵², zaś gdy w 1989 r. na tron wstąpił cesarz *Akihito*, okres jego panowania nazwano *Heisei*⁵³. Obecnie panującym cesarzem Kraju Wschodzącego Słońca

³⁹ Okres trwania: XII tysiąclecie p.n.e. – ok. 300 r. p.n.e. Zob. *J. Izydorczyk*, Hanzai znaczy przestępstwo, s. 1 i n.

⁴⁰ Okres trwania: IV w. p.n.e. – III w. Zob. *ibidem*.

⁴¹ Okres trwania: III–V w. Zob. *ibidem*.

⁴² Okres trwania: V–VIII w. Zob. *ibidem*.

⁴³ Okres trwania: 710–794 r. Zob. *ibidem*.

⁴⁴ Okres trwania: 794–1192 r. Zob. *ibidem*.

⁴⁵ Okres trwania: 1192–1338 r. Zob. *ibidem*.

⁴⁶ Okres trwania: 1338–1573 r. Zob. *ibidem*.

⁴⁷ Okres trwania: 1573–1603 r. Zob. *ibidem*.

⁴⁸ Inaczej Edo. Nazwa ery pochodzi od ówczesnej stolicy Edo, w której rezydowali szogunowie pochodzący z rodu *Tokugawa*. Okres trwania: XVII–XIX w. Zob. *ibidem*.

⁴⁹ Okres trwania: 1868–1912 r. W roku 1868 w rezultacie przewrotu cesarz odzyskał pełnię władzy, dając początek najnowszej historii Japonii. Nazwa ery *Meiji* to pośmiertne imię panującego wówczas cesarza *Mutsuhito*. Zob. *ibidem*.

⁵⁰ Okres trwania: 1912–1926 r. Zob. *ibidem*, s. 2 i n.

⁵¹ Zob. *ibidem*, s. 2 i n.

⁵² Okres: 1926–1989 r. Zob. *T. Ito, T. Hoshi*, The Japanese Economy, s. 13; zob. także: *J. Izydorczyk*, Policja w Japonii, s. 135; *D.C. Falcaro*, Sogobujutsu, s. 363; *S.N. Eisenstadt*, Japanese civilization – a comparative view, s. 163–174; *E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka*, Japonia, s. 17–26; *P. Varley*, Kultura japońska, s. 1 i n.; *J. Bossak, W. Bieńkowski*, Międzynarodowa zdolność konkurencyjna, s. 323.

⁵³ Okres: 1989–2019 r. Zob. *T. Ito, T. Hoshi*, The Japanese Economy, s. 13; Zob. *J. Izydorczyk*, Hanzai znaczy przestępstwo, s. 1 i n.; *K.G. Henshall*, Historia Japonii, s. 12 i n.; *B. Kaczorowski*, Nowa encyklopedia powszechna, s. 111; *A. Tarnowski*, Polska i Japonia, s. 121.

jest *Naruhito*⁵⁴, syn poprzedniego cesarza *Akihito*, który jest 126. cesarzem Japonii i objął tę funkcję w dniu 1.5.2019 r. Panowanie nowego cesarza rozpoczęło nową erę zwaną *Reiwa*, której nazwa oznacza „piękną harmonię”⁵⁵.

Joanna Tubielewicz zaznaczyła, że Japończycy w swojej historiografii aż do czasów nowożytnych nie znali innego sposobu datowania, a pejoratywną konsekwencją tego systemu jest fakt, że do 1868 r. nie wyznaczono żadnej reguły określającej czas trwania danej ery, przez co *nengō* mogło trwać kilka miesięcy lub kilkadziesiąt lat. Dopiero po 1868 r. wprowadzono zasadę, iż jedna era odpowiada jednemu panowaniu cesarskiemu⁵⁶.

Jednak omawianie ewolucji prawa małżeńskiego z perspektywy jego zawarcia i ustania poprzez przywołanie wszystkich zmian prawnych, jakie zaszły w trakcie wyżej wymienionych *nengō*, zdaniem autorki monografii było niecelowe i niepraktyczne. Z tego powodu w monografii przyjęto inną koncepcję merytorycznego i czasowego podziału. Wynika to z tego, że niektóre zmiany prawne trwały lub nakładały się na czas trwania kilku epok historycznych i ich wzajemne przenikanie się nie stanowiłoby klarownego wyodrębnienia i wyróżnienia znaczących różnic prawnych.

Inspiracją do podziału merytorycznego i temporalnego niniejszej pracy była treść wystąpienia odczytanego na Międzynarodowym Kongresie Nauk i Sztuk w Saint Louis w 1904 r., a opublikowanego w postaci 73-stronicowego artykułu naukowego zatytułowanego „The new Japanese civil code: as material for the study of comparative jurisprudence”, którego autorem był prawnik i wykładowca prawa na Uniwersytecie Cesarskim w Tokio – *N. Hozumi*. W publikacji tej *Hozumi* wyróżnił w historii Japonii trzy okresy, jeśli chodzi o pozycję prawną kobiety – pierwszy, odpowiadający okresowi, w którym japońskie prawo krajowe składało się wyłącznie z elementów rdzennych, drugi, kiedy

⁵⁴ G. Kryszewski, Japonia, s. 457; K.G. Henshall, Historia Japonii, s. 216 i n.

⁵⁵ A. Pawlik, Reiwa – nowa era w Japonii, <http://pulsazji.pl/2019/05/02/nowa-era-japonii-o-porzadku-harmonii/>, dostęp: 3.2.2019 r.; J. McCurry, Japan welcomes new emperor Naruhito, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/01/japan-reiwa-naruhito-emperor>, dostęp: 3.2.2019 r.; B. Miller, Reiwa Era, <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/04/29/business/reiwa-era-open-wake-decades-tumultuous-economic-change-japan/#.XSdno9MzbOQ>, dostęp: 3.2.2019 r. Zgodnie z treścią informacji prasowej z 1.4.2019 r. opublikowanej przez Ambasadę Polską w Japonii nowa japońska era nawiązuje pierwszy raz w historii nazewnictwa do cytatu z rodzimej japońskiej poezji, czyli antologii *Manyōshū* powstałej 1200 lat temu. Tym samym *Reiwa* oznacza, że „[k]ultura rodzi się i rozkwita, gdy ludzkie serca w piękny sposób zbliżają się ku sobie”. Zob. <https://www.pl.emb-japan.go.jp/files/000463954.pdf>, dostęp: 3.9.2019 r.; por. J. Breen, The Quality of Emperors in 21st Century Japan, s. 1 i n.

⁵⁶ J. Tubielewicz, Historia Japonii, s. 6 i n.

prawo japońskie należało do chińskiej rodziny prawa, i trzeci, pochodzący z czasów, gdy prawo przeszło od chińskiej do europejskiej rodziny prawa⁵⁷. Podział ten, chociaż bardzo trafny, nie był wystarczający do pełnej analizy problematyki publikacji. Prawo japońskie pozostanie archetypowo hybrydowym systemem prawnym, który niełatwo scharakteryzować jako należący do jakiegokolwiek konkretnej rodziny praw⁵⁸.

W związku z powyższymi wątpliwościami autorki zakres podział merytoryczny przedmiotowej książki został celowo podzielony na trzy okresy wyróżniane przez historię nauki prawa japońskiego, które stały się punktem wyjścia dla rozważań nad istotą japońskiej instytucji małżeństwa⁵⁹.

Niewątpliwie klasyfikacja ta ukazuje istotę ewolucji instytucji małżeństwa w Japonii analizowanej pod kątem historycznym, prawnopolitycznym oraz społecznym.

Przedmiotowy podział monografii przedstawia się w następujący sposób:

- 1) jurejurisprudencja klasyczna (ok. 600–1868 r.),
- 2) jurejurisprudencja transformacji ery *Meiji* (1868–1945 r.),
- 3) jurejurisprudencja nowoczesna ery *Shōwa* (od 1945 r. do chwili obecnej)⁶⁰.

Jurisprudencja klasyczna to okres obejmujący swoimi ramami czasowymi ponad dwanaście wieków, który dzielony jest tradycyjnie przez historyków prawa japońskiego na okres wczesnego konfucjanizmu feudalnego (600–1184 r.), okres pełnego średniowiecza (1185–1583 r.) oraz okres rządów rodu *Tokugawa* (1603–1867 r.)⁶¹.

Następnie wyróżniony został okres przemian prawnych (1868–1945 r.), który dotyczy reform przeprowadzonych w trakcie Restauracji *Meiji* (jap. *Meiji-jidai*, czyli Epoki Światłych Rządów), a także wpływu europejskiego prawodawstwa na ówczesnie ewoluujący japoński system prawny⁶².

Ostatni okres przeobrażania się japońskiego prawodawstwa dotyczy czasów współczesnych i obejmuje recepcje wzorców prawnych krajów Zachodu, a także rozwój prawodawstwa od czasu zakończenia II wojny światowej do

⁵⁷ N. Hozumi, *The New Japanese Civil Code*, s. 28.

⁵⁸ M. Abe, L. Nottage, *Japanese law*, s. 357.

⁵⁹ M. Piegzik, *Rozwój szkół prawa*, s. 70 i n.

⁶⁰ W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że ramy czasowe tego podziału nie pokrywają się dokładnie z datowaniem er historycznych, ponieważ dotyczą ogólnej ewolucji prawodawstwa japońskiego. M. Piegzik, *Rozwój szkół prawa*, s. 70 i n.; Y. Horie, *The Roots of Japanese Legal Terminology*, s. 82 i n.

⁶¹ M. Piegzik, *Rozwój szkół prawa*, s. 70 i n.

⁶² G. Kryszewski, *Japonia*, s. 443; A.M. Klimaszewska, *Code de Commerce*, s. 199.

dziś⁶³. Po II wojnie światowej japoński system prawny przeszedł zasadniczą reformę pod kierownictwem amerykańskich władz okupacyjnych, dlatego też można uznać, że tamtejsze prawo wywarło wówczas najsilniejszy wpływ na japońskie prawodawstwo, czasami zastępując, a czasem nakładając się na istniejące wtedy zasady i struktury prawne⁶⁴.

W nawiązaniu do powyższego, bazując na wspomnianym podziale czasowym, stworzony został merytoryczny podział niniejszej monografii. Pierwsze dwie klasyfikacje, czyli jurysprudencja klasyczna oraz jurysprudencja transformacji ery *Meiji*, zostaną omówione w treści rozdziału I monografii, zaś ostatni okres został podzielony merytorycznie na dwa rozdziały – z czego pierwszy dotyczyć będzie zawarcia małżeństwa (rozdział II), zaś drugi ustania małżeństwa (III rozdział) na podstawie *Minpō* oraz innych przepisów prawnych.

W tym miejscu należy zastrzec, że publikacja bardzo szczegółowo opisuje regulacje prawne dotyczące zawarcia i ustania małżeństwa w Japonii, ale celowo pomija (jako niemieszczące się w polu badawczym wyznaczonym przez tytuł monografii) wszelkie inne kwestie dotyczące małżeństwa, np. ustrój majątkowy, dziedziczenie, władzę rodzicielską, lub jedynie o nich wspomina, gdyż wymaga tego kontekst dalszych rozważań prowadzonych w pracy. Wynika to z faktu, że przedmiotowa tematyka jest na tyle obszerna i istotna, iż winna być przedmiotem osobnego opracowania naukowego.

W każdym podrozdziale występuje analiza elementu historycznego i politycznego tła japońskich wydarzeń, które wyznaczone są poprzez lata panowania kolejnych cesarzy. Takie działanie jest niezbędne do wskazania nastrojów politycznych oraz ich reperkusji wpływających na ewoluujące prawodawstwo w Japonii – w tym regulacje dotyczące zawarcia i ustania małżeństwa⁶⁵.

Podsumowując, wskazany powyżej merytoryczny podział tworzenia się japońskiej jurysprudencji na potrzeby niniejszej monografii został podzielony na pomniejsze fragmenty, które charakteryzują chronologiczny układ różniony na podstawie kolejno następujących po sobie *nengō*, wprowadzających istotne zmiany w prawodawstwie japońskim, dotyczące instytucji małżeństwa⁶⁶.

⁶³ M. Piegzik, *Rozwój szkół prawa*, s. 70 i n.; E. Kostowska-Watanabe, *Transformacja Japonii*, s. 14 i n.; por. U. Wach-Górny, W. Górny, *Instytucja gyoseishido*, s. 98 i n.

⁶⁴ A.C. Oppler, *Legal Reform in Occupied Japan*, s. 18 i n.

⁶⁵ Por. M. Flak, *Cesarz, Japonia i My*, <http://www.tygodnik.com.pl/japonia/index.html>, dostęp: 3.2.2019 r.

⁶⁶ H. Webb, M.G. Ryan, *Research in Japanese Sources*, s. 21; Y. Makino, M. Saitō, *A Student Guide*, s. 104; R. Ponsonby-Fane, *The Imperial House of Japan*, s. 23; J.H. Longford, *The Evolution*

Monografia składa się z trzech rozdziałów.

W rozdziale I omówiono instytucję małżeństwa – od pierwszych wzmianek w kronikach dworskich, recepcji i doskonalenia zaczerpniętego z Chin prawodawstwa, przez recepcję zachodnich norm prawnych w XIX w., aż do okresu II wojny światowej i współczesnych reform prawnych w Kraju Kwitnącej Wiśni – opisując w ten sposób rolę japońskiego małżeństwa jako instytucji prawnej, politycznej oraz społecznej na przestrzeni wieków, ale również ukazując, jak ewoluujące latami prawodawstwo japońskie utrzymuje dyskryminacyjne wobec kobiet przepisy prawne.

W pierwszej części rozdziału II monografii poruszono kwestie dotyczące definicji małżeństwa w japońskich konstytucjach celem wskazania różnic pomiędzy przedwojenną i powojenną Konstytucją Japonii. Różnice te zbudują jedną z tez niniejszej monografii, a mianowicie dysproporcji płci, jaka ujawnia się w treści japońskiego prawodawstwa – tym przypadku japońskich ustaw zasadniczych, a w dalszej części publikacji innych aktów normatywnych. W drugiej części tego rozdziału przywołano oraz omówiono przepisy prawne konstytuujące istotę zawarcia związku małżeńskiego w Japonii. Poczynione poniżej uwagi będą dotyczyć przede wszystkim struktury i charakterystyki japońskiego *Minpō* celem przedstawienia kształtu japońskiego systemu prawnego oraz jego siatki. Przedstawiona zostanie analiza przesłanek zawarcia związku małżeńskiego w *Minpō*, a także wymagania prawne stawiane procedurze zawiadomienia o zawarciu małżeństwa i jego skutki, które zostały zawarte na kartach prawa cywilnego oraz ustaw szczegółowych uściślających warunki tych procedur prawnych.

Tym sposobem w rozdziale I przedstawiono zarys historyczny ewolucji japońskiego małżeństwa, następnie w rozdziale II poruszono informacje dotyczące zawarcia małżeństwa zamieszczone w japońskiej ustawie zasadniczej, *Minpō* oraz rejestrach rodzinnych, w tym towarzyszące im problemy natury doktrynalnej i prawnej. Omówiono również przepisy prawne dotyczące przesłanek małżeństwa oraz jego reperkusje prawne w orzecznictwie SNJ.

W rozdziale III opisano przesłanki ustania małżeństwa zawarte w *Minpō*, a także inne przepisy prawne regulujące to zagadnienie prawne. Najpierw przedstawiono charakterystykę japońskiego sądownictwa, ponieważ fragment ten jest niezbędny do zrozumienia procesu postępowania rozwodowego oraz procesu concyliacji rozwodowej. Kolejno zaprezentowano charakterystykę

of New Japan, 2012, s. 1; C. Totman, *Early Modern Japan*, s. 553; S. Tanaka, *New Times in Modern Japan*, s. 11.

Przejdź do księgarni →

ksiegarnia.beck.pl